

VÁLSÁGBAN VAN-E A MARXIZMUS?

Marksizam u svetu: Aktuelni trenutak marksizma II., 1982., 6—7
szám

Újabbán ismét sokat emlegetik a marxizmus válságát. Igaz, hogy ennek visszhangja ilyen formában kissé elkésve jutott el hozzánk, hiszen a Marksizam u svetu című folyóirat most megjelent kettős számában közölt anyagok 1975—1979-ből származnak. A folyóirat szerkesztőségének választása a marxizmus pillanatnyi helyzetét érzékeltető cikkek közül mégsem véletlenül esett éppen az ezzel a témakörrel foglalkozókra. Enre utal az is, hogy majdnem ezzel egyidejűleg egy másik folyóiratunk, a Naše teme is a marxizmus válsága kérdéskomplexumának szentelte legutóbbi tematikus számát.

Ez a kissé megkésétt érdeklődés a marxizmus válságának témaköre iránt önmagában is jellemző a marxizmus jelenlegi jugoszláviai állapotára. A hazai marxistáknak ugyanis a továbbfejlődés néhány koncepcióbeli kérdésére kell megadniuk a választ. Forradalmunk fejlődésének előző hasonló koncepcióalakítási időszakaitól eltérően azonban most ezeket a kérdéseket nemcsak a továbbfejlődés igénye veti föl, hanem a gazdasági problémák is sürgetik. Ezzel viszont felszínre kerülnek a válaszadás nehézségei is, ami a ju-

goszláv marxistákat az eddiginél fogékonyabbá teszi a marxizmus válságával kapcsolatos külföldi latolgatásokra. Eddig ugyanis csak az öngazgatás fejlődésének következő lépését kellett megtalálni. Most viszont a gazdasági problémák felszínre hozták, hogy az öngazgatás megoldja ugyan problémáink zömét — főleg kizárja a konfliktusos helyzetek lehetőségét, hiszen az öngazgatás minden jugoszlávot a helyzettel kapcsolatos döntések részévé is teszi, ikonkrétan például, amikor az áremelkedést szidja, nem feledkezhet meg arról, hogy munkaszervezetében ő maga is az ár-emelésre szavazott —, de nem változtathat azon a tényen, hogy Portugáliával, Romániával és Albániával együtt az európai ranglétra alján vagyunk úgyszólván minden mutatószámában, kivéve, hogy inflációnk világviszonylatban, munkanélküliségünk pedig európai viszonylatban a legnagyobb arányúak közé tartozik. E problémák tudatosodása és megválaszolása viszont okvetlenül szüli annak az érzését, hogy a kérdésre nem is olyan könnyű választ adni, mint fejlődésünk optimistább korszakaiban hittük.

I.

Magával az alapvető dilemmával — válságban van-e a marxizmus — kapcsolatban a Marksizmus u svetu c. folyóirat e számában megjelent cikkek két választ kínálnak fel. Az egyik választ a cikkek zöme sugallja, hogy igenis időszerű a marxizmus válságáról beszélni. A szerzők között csupán abban van eltérés, hogy a válság mely tünetére hívják fel a figyelmet és miből vezetik le ezeket a tüneteket. A másik választ Miloš Nikolić: A mai marxizmus fejlődésének alapvető eredményei című cikke adja meg. Ez az értekezés a számnak úgyszólván felét foglalja el — a 436 oldalból 201-et —, és e folyóirat számán messze túlmutató értékű és jelentőségű összefoglalót ad a marxizmus jelenlegi helyzetéről és öt központi problémájával — a filozófiai alappal, a történelmi materializmussal, a közgazdaságtan bírálataival, az osztályharc és az állam elméletével — kapcsolatos mai elméletekről. De mi itt vele is csak e szám központi témája kapcsán foglalkoznánk. Tehát az 5. válasz: nem beszélhetünk a marxizmus válságáról, csak a növekedés problémáival állunk szemben.

A marxizmus válságtüneteivel foglalkozó szerzők szubjektív és objektív okokat egyaránt felsorolnak. A válságtüneteket szülő tényezők között ugyanis vannak szubjektív és objektív természetűek. A szubjektívak közül hárommal foglalkoznánk: 1. nehezebb lett annak megválaszolása, hogy mi is a marxizmus; 2. Marx nyilvánvalóan nem láthatta előre a társadalmi-történelmi helyzet további alakulását, amiből fakadóan a marxi tanításnak hézagai vannak, és 3. az intézményesített és akadémikus marxizmus bizonyos nyomokat hagyott. Az objektív okok közül pedig kettővel:

1. a társadalom és külön a szocializmus fejlődése más irányt vett, mint a klasszikusok elképzelték, és 2. a nemzetközi munkásmozgalom nehezen birkózik meg az új helyzetnek megfelelő stratégia kialakításának problémáival. Persze azzal, hogy a szubjektív és objektív okokra osztás és ezen a beosztáson belül is egyes válságtünetekre és okokra csoportosítás nagyon is feltételes és pusztán ilyen értelemben használt segédeszköz az e számban megjelent fejtegetések rövid áttekintésére.

Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy mi is a marxizmus, a szerzők két körülményre hívják fel a figyelmet. Az egyik az, hogy a marxizmus jelentős művei: *A hegeli jogfilozófia kritikája, a Gazdaságfilozófiai kéziratok 1844-ből, A német ideológia* és Marxnak még néhány kulcsjellegű alkotása csak az első világháború után, sőt csak 1932-ben jelentek meg, úgy hogy a marxizmus olyan kiválóságai, mint Lenin és Gramsci egyáltalán nem ismerték, tehát ezen korszakalkotó művek nélkül alakították ki elképzelésüket a marxizmusról (Umberto Cerroni). A másik körülmény pedig az, hogy „ma sok marxizmus van, többé-kevésbé annyi marxizmus ahány marxista...” (Norberto Bobbio).

A marxizmusban támadt hézagokkal kapcsolatban e szám valamennyi szerzője foglalkozik Luccio Collettival (a marxizmus válságáról írt cikke a Naše teme említett számának gerincét adja), akinek alapvető következtetése: „nem arról van szó, hogy eltöröljük Marx művét, amely klasszikus mű marad, hanem arról, hogy legyen bátorságunk szembenézni a történelem kihívásával és hogy mindenről újból vitatkozzunk anélkül, hogy ebben szenttörést látnánk”. Ebből a rételeből még nem adódna az a következtetés,

tesés, hogy a marxizmus válságban van, hanem csak az, hogy a megváltozott helyzet nyilvánvalóan megköveteli a marxisták egész nemzedékeinek további munkáját a klasszikusok által adott válasz alapján és útmutatással. Csakhogy éppen számos szerző azt vallja, hogy a továbbfejlődés felszínre hozta, miszerint a marxizmus klasszikusainak már eleve nem volt meg a válaszuk és elméletük számos kérdésre. Többségük elsősorban a marxista államelmélet hézagaira hívja fel a figyelmet. Így például Emmer Altwater és Otto Kallscheuer cikke az elmélet által válasz nélkül hagyott kérdéseket az Olasz Kommunista Párt konkrét esetében vizsgálja és arra mutat rá, hogy a marxista elmélet egyáltalán nem kínált támpontot az OKP és a konkrét államrendszer közötti viszony megváltoztatásával felvetődő kérdésekre. Szerintük ezek a dilemmák abból fakadnak, hogy az OKP a rendszer része lett, amiből olyan kérdések adódnak, mint az, hogy milyen jelentőségű ez a beolvadás a rendszerbe, vajon ez egy lépés-e a demokratizálódás felé, vagy csak egy újabb lépés az autoritárius állam felé. Ebből eredő további kérdések: milyen a viszony a szervezett munkásmozgalom és a rajta kívül jelentkező újabb felháradító mozgalmak között és főleg milyen a viszony a munkásmozgalom és a válságos helyzetbe kerülő politikai rendszer között. Azóta az Olasz Kommunista Párt gyakorlata több ilyen dilemmát megválaszolt, de elméletileg a kérdés továbbra is időszerű.

Ezt az alapvető elméleti dilemmát általánosítva sorolják fel az államelmélettel kapcsolatban megválaszolatlanul hagyott kérdéseket, mint például azt, hogy az állam vetülete-e a gazdaságnak, vagy pedig független politikai akarat, mivel hogy ezzel kapcsolatban eddig

a marxizmuson belül is két véglet létezett, egyik a III. Internacionálé elmélete, amely az állam szétzúzását tűzte célul és a II. Internacionáléé, amely a reformokra esküdött. Ennek következménye lett a demokrácia nélküli állam létrehozása az egyik oldalon és a demokrácia idealizálása, a mögötte rejlő tényleges hatalmak figyelmen kívül hagyásával a másik oldalon. Több szerző ezt egészíti ki a proletárdiktatúra elméletével kapcsolatban válasz nélkül hagyott kérdésekkel, vagy mint Claudia Mancina teszi azzal a kérdéssel, hogyan lehet a munkásosztály pártja egyáltalán az állam ideológiai apparátusán kívül. Cesare Luporini egy lépéssel tovább lépve az egész marxi államelméletet tekinteni befejezetlennek. Részben azért, mert a továbbfejlődés vetett föl újabb problémákat, mint amilyenek például az állam és a gazdaság közötti viszony megváltozásából fakadtak, részben pedig azért, mert Marx nem láthatott sok mindent előre, például nem is sejtette, hogy azon államok között is viszályok, sőt háborúk robbanhatnak ki, amelyekben győzött a szocializmus. Mindezen tovább menve azt vallja, hogy a marxizmus egyáltalán nem oldotta meg az alap és a felépítmény, a társadalom és az állam közötti viszony kérdését, s ebből következik, hogy „válságba került egy egész hagyományos eszme, és gyakorlati irányvétel”.

A válságtünetek harmadik szubjektív természetű forrásával — az intézményes és az akadémikus marxizmus hatásával — még aránylag keveset foglalkoznak a szerzők. Az intézményes — a sztálinizmus formájában megnyomorított és az állam ideológiai apparátusának részévé vált — marxizmussal azért nem, mert ezzel évtizedeken át foglalkoztak a marxisták a sztálinizmus elleni harcban, vagy a sztáli-

nizmus következményeinek felszámolásán munkálkodva. Az akadémikus marxizmussal — amely elszakadt a gyakorlattól és a tömegektől, és egy zárt eszmekörben mozgó, az eszmékkel hivatásszerűen foglalkozó emberek filozófiai kategóriarendszerének prokruszteszi-ágyába kényszerült — pedig azért nem, mert ennek a problémának egész hordereje még nem tudatosodott; a szerzők jelentékeny része úgy foglalkozik a marxizmussal, hogy abban valami külön vizsgálatnak alávethető, könyvekben és cikkekben, vagy legfeljebb idézetekben élő kategóriarendszert lát. Ezért épphogy csak érintik azt is, hogy a marxizmus többet foglalkozik önmagával, mint minden mással és ebből születik a skolaszticizmus stb., vagy az olyan képtelenség, mint a marxológia, illetve a marxi tanokkal foglalkozó tudomány.

Ezzel a két okkal — a sztálinizmus és a kelet-európai rendszerék „agyónírótságával”, valamint a marxizmus kissé elvont kategóriarendszerként kezelésével — magyarázható az is, hogy a szerzők, legtöbbit a marxista elmélet hézagai-ból adódó válságtünetekkel foglalkoznak az általuk vált válság említett két objektív okát pedig alig érintik. Mint mondtuk, a válságtünetek egyik objektív forrása, hogy a marxizmus gyakorlati megvalósulása egész más lett, mint a klasszikusok elképzelték. Itt is Colletti idézik: „Egy olyan világban élünk, amely nem a mi szükségleteinknek megfelelően készült, olyan történelemben, amelyben igen nehéz fölismerni az ésszerűség fonálát.”

Ebből következtetve a többség csak addig megy el, hogy a kelet-európai országokban megvalósult szocializmus nem az, amit a marxizmus klasszikusai akartak és hirdettek. Azzal még szembeszállnak, hogy már Lenin is mást csinált, mint

amit Marx és Engels elképzelt, hogy mivel a szocializmust a legfejlettebb kapitalista országokban képzelték el, inkább a menyevíveknek, mint a bolsevikoknak volt igazuk, amire könnyű megadni a választ: „a menyevíveknek tehát formálisan igazuk volt, de a történelem szerint Leninnek volt igaza, akár Marx-szal, akár Marx nélkül” (Norberto Bobbio). A kelet-európai rendszerekkel kapcsolatban azonban már vitathatatlanak tartják a megállapítást, onnan amit a sztálinizmus hozott és jelentett, egész addig, hogy a kelet-európai országok a tenmelő-erők fejlettségi fokában és egyebekben még mindig messze lemaradnak a fejlett tőkés országok mögött. A szerzők egy része azonban még tovább viszi a problémát és azt, hogy a világ másképp alakult, mint a klasszikusok hitték, egész addig tágitja, hogy a marxizmusnak egyik alappilléret (hogy a társadalom fejlődésével tudományosan foglalkozni lehet, és itt bizonyos törvényszerűségek fedezhetőek fel) döntötte meg, vagy legalábbis kérdőjelezte meg a világ fejlődése.

Ez kapcsolódik a válságtünetek másik objektív forrásához, a munkásmozgalom stratégiájának válságához, ahogy azt Cesare Luporini megfogalmazta: „Bátorokodom kimondani, hogy a marxizmus válsága, vagy a válság a marxizmuson belül valamilyen meg nem felelőség érzéséül keletkezik, ami ismét annak vetülete, amit én a stratégia válságának neveztem. Ennek alapvető gyökere semmiképpen sem elméleti, vagy legalábbis nem pusztán és túlnyomórészt elméleti, hanem gyakorlati és történelmi, csak éppen felölelik az elmélet életét és életerejét is.” Vagy ahogy Altwater és Kallscheuer fogalmaz: „A marxizmus válsága ezek szerint ma nem valamilyen egyszerű elméleti képtelenségre utal — ez a tényező mindig

létezett, csak éppen nem váltott ki semmilyen válságot —, hanem ez elsősorban a munkásosztály politikájának válsága, azokban a nyugati országokban, amelyekben erőteljes marxista munkásmozgalom létezik.” Ennek a stratégiának válságát pedig azzal magyarázzák, hogy a marxizmus képtelen választ adni a mostani világgazdasági válságra, vagy azzal, hogy a kommunista és munkásmozgalom nem képes megtalálni a társadalmi átalakulás felé vezető utat, vagy azzal, hogy az állam a marxizmus minden szabályának elmentmondóan viselkedik, hiszen az állami beavatkozás korszakában úgy tűnt, mintha a kapitalista államnak is éppúgy, mint a szocialista államnak, szinte korlátlan lehetőségei volnának. Amikor viszont a mostani gazdasági válság megmutatta az állami beavatkozás korlátait, az állam továbbra is fennmaradt, egyáltalán nem dőlt meg, mint ahogy annak az elmélet szerint be kellett volna következnie.

A marxizmus válságáról cikkekkel szemben Miloš Ninković alapvetéle, hogy nem beszélhetünk válságról, hanem minden probléma éppen a fejlődés jele. Ezt a tételt azzal támasztja alá, hogy a marxizmus az utóbbi évtizedekben sokkal nagyobb eredményeket ért el, mint bármikor korábban. Ezen eredmények közé sorolja a marxizmus hihetetlen méretű szellemi, politikai és földrajzi terjeszkedését. Szellemin azt érti, hogy mennyire hódította meg az értelmiség úgyszólván valamennyi rétegét, politikain a tömegbe való behatolását, földrajzin pedig azt, hogy hatósugara a világ sokkal nagyobb részére terjedt ki, mint Marx és Lenin remélni merték volna. További eredménynek könyveli el a marxizmus tartalmi gazdagodását, ami alatt a II. és a III. Internacionálé marxizmusának fel számolására irányuló törekvéseket is

érti. Ennek a tartalmi gazdagodásnak az egyik forrását az ifjú Marxhoz való visszakanyarodásban, a marxizmus olyan nagyjainak, mint Lukács, Bloch, Korsch, Gramsci alkotásaiban, a másik forrását pedig a sztálinizmus és a dogmatizmus elleni harcban, a marxizmusnak új alapokra helyezésében látja. Mindezt összegezve a már felsorolt öt alapterületen foglalja össze a marxizmusnak annyi országban, annyi szerző által elért nagy horderejű eredményeit.

II.

Az egymással vitatkozó cikkek-ből az a következtetés vonható le, hogy nem a marxizmus van válságban. Számos, nagyon is mélyre nyúló válsággal állunk szemben, aminek csak tünete az, amit a szerzők a marxizmus válságának neveznek. E mélyreható válságok közül csak háromra utalnánk egészen vázlatosan: az emberiség válságos korszakára, a továbbfejlődés koncepciójának válságára és bizonyos szellemi válságra.

Az emberiség válságával kapcsolatban elég hivatkoznunk arra, hogy az emberiség történelme során először került szembe az egész létét fenyegető veszéllyel, de igazán súlyos egzisztenciális problémákkal is. Itt ugyanis nemcsak arra gondolunk, hogy először jutott olyan fegyverek birtokába és halmozott fel olyan fegyvereket, amelyek az egész emberiséget megsemmisíthetik, függetlenül attól, hogy hol robban ki a háború és ki robbantja ki, hanem arra is, hogy az emberiség történelme során először kénytelen szembenézni azzal, hogy nem tudja megoldani lényeges egzisztenciális problémáit. Elég csak hivatkoznunk arra, hogy az eddig olyan eszményképként kezelt népszaporulat már

rég az elmaradottság jele lett, és még a lelassított népszaporulat ellenére sem tudja az emberiség az új nemzedéket nemcsak eszményekkel, de még csak munkával sem ellátni. Másrészt az emberiségnek először sikerült elképzelhetetlen méretben meghosszabbítani az átlagos életkort, de ugyanakkor az emberiség nem tud mit kezdeni ezzel a meghosszabbított életkorral. Az életkor meghosszabbításával párhuzamosan keresi a korábbi nyugdíjba vonulás lehetőségét, és nem tud mit kezdeni az évtizedek alatt felhalmozódott és meghosszabbított életkorral, mint tovább hasznosítható hatalmas energiával. Ennek csak külön apró vetülete, hogy az emberiségnek először sikerült csökkentenie a munkaidőt anélkül, hogy megtalálta volna annak módját, hogy valamit kezdjen a szabad idővel. Egészében véve tehát az emberiség mind kevesebbé tud mit kezdeni önmagával és saját történelmi jelentőségű vívmányaival, miközben a tábornokok azzal vannak elfoglalva, hogy a felhalmozott fegyverekkel hányszor tudnák megsemmisíteni az egész emberiséget.

Másrészt a fejlődés koncepciója van válságban. A kialakult pazarló társadalom — vagy ahogy a szociológusok és közgazdászok jelentős része a problémát enyhítve nevezi: a fogyasztói társadalom — már most megoldatlan problémákkal találja magát szemben, holnap esetleg már nyersanyagok nélkül marad. Jellemző ebben a kérdéskomplexumban — úgyszólván nem is a legnagyobb horderejű problémára utalva —, hogy teljesen függővé vált az autótól, amikor ennek távlatban nincs nyersanyaga és nemsokára oda jut, hogy ez a hatalmas vívmány, amely annyira megváltoztatta életét és megszabta az emberiség egész helyzetét, önmagát bénítja meg. Ehhez kapcsolódik az — amit a marxizmus klasszikusai sem láthattak előre

—, hogy a termelőerők fejlődése felémészi az energia- és nyersanyagforrásokat, tehát saját magának szab határt. Nem is szólva arról, hogy milyen problémákat támaszt a levegő, a víz, s az emberiség többi lételemének az elszennyeződése. Ezzel az emberiség egész eddigi fejlődése kérdőjeleződött meg és a továbbfejlődés előtt támadtak áthidalhatatlannak tűnő akadályok.

Ezt kiegészíti, hogy a koncepcióválság érzékenyen sújtja a szocializmus fejlődését, a kommunista és munkásmozgalmat is. A szocializmus fejlődését elsősorban azért, mert a szocializmus jelszavával induló országok a termelőerők fejlettségében nem érték utol a kapitalista országokat, sőt közöttük a szakadék mind jobban mélyül, ami nemcsak a szocialista államokkal szembeni kívánalmakat tűzi napirendre, hanem azt az alapvető dilemmát is, hogy mit tehet a marxizmus elmélete, amikor a kapitalizmus a fejlődésnek még mindig ilyen lehetőségeit rejti magában. Ehhez kapcsolódik a kommunista és munkásmozgalmak koncepcióválsága, aminek egyik forrása az is, hogy a marxizmus klasszikusainak jóslatával szemben a munkásosztály nem vált a társadalom többségévé, sőt a társadalmon belüli részaránya mindinkább csökken, már az úgynevezett terciális szektor jelentkezése nyilvánvalóvá tette, hogy a marxi értelemben vett munkásosztály sohasem válhat a társadalom többségévé az informatika, a kibernetika fejlődésével jelentkező negyedik szektor pedig ezt a folyamatot csak kikerekítette. Másrészt nem teljesedik be a marxizmus klasszikusainak az a jóslata sem, hogy a munkásosztály elszegényedik, amivel megszűnt az a hajtóerő, ami ezeket a társadalmi rétegeket a kapitalizmus megdöntésére és az új társadalom megteremtésére ösztökölte volna. A legerősebb nyugat-európai kom-

munista pártok ebben a helyzetben ügyesen és dogmatizmus nélkül néztek szembe a problémákkal és fogalmazták meg stratégiájukat és taktikájukat, csakhogy ennek a stratégiának és taktikának a megvalósításához nincs szövetségük. A többi társadalmi réteg nemhogy a munkásosztály vezető szerepét, de még csak a szövetséget sem hajlandó elfogadni, maga a munkásosztály pedig önmagában sohasem válhat olyan társadalmi erővé, amely a társadalom többségét adhatná.

Harmadszor, beszélhetünk bizonyos szellemi válságról is, amelyre a szerzők az akadémizmus emlegetésével már céloztak. A munkamegosztás ugyanis olyan méreteket öltött, hogy megjelentek a hivatásos marxisták is, akik, akár csak az irodalmi és a szellemi élet egyéb területein működő alkotók, úgyszólván csak a munkamegosztásban hasonló helyet elfoglalóknak alkotnak és írnak. Márpedig a marxizmus csak a tömegek gyakorlatában kaphatja meg az értelmét, vagyis csak akkor, ha nemcsak magyarázza a világot, mint a Marx előtti filozófia tette,

hanem meg is tudja változtatni. Egy-egy országon vagy párton belül segíteni próbálnak időnként a „nagy eszmei-politikai képzési kampánnyal”, ami viszont a marxizmust száraz tananyaggá teszi, s ez semmivel sem jobb, mint a filozófusok egymás közötti, elvont kategóriákban való beszélgetése.

Egyszóval, nem a marxizmus, hanem az emberiség jutott válaszut elé. Mint létrejötté óta annyiszor, a marxizmus most is segítséget nyújthat abban, hogy ebben a nehéz helyzetben az emberiség megtalálja a helyes utat, mert ennek a tudománynak ehhez megvan minden feltétele: kritikus, előítélet nélküli gondolkodásra készvett híveit, megadja a módszert, sőt néhány kiindulópontot is a változtatáshoz. Ebben van az esély arra, hogy a marxizmus nem önmaga válságát küzdje le, hanem az emberiségnek segít válságos helyzete leküzdésében. Az emberiségre nézve ugyanígy katasztrofális lenne, ha a haladó erők ezt az alkalmat és lehetőséget elszalasztanák.

Bálint István

A XX. SZÁZAD MARXISTA FILOZÓFIÁJA

A belgrádi Nolit Könyvkiadó 1980-as megjelentetési évet feltüntetve a Szazvedza ismert sorozatában (szerkesztője Miloš Stambolić) szokatlan terjedelmű (475 l.) kötetet adott közre *A XX. század marxista filozófiája* címmel. A kiadó a könyvben közölt alkotó kijelölésének és a szemelvények kiválogatásának nehéz és felelős feladatával Predrag Vranicki közismert zágrábi marxista tudóst bízta meg.

Nehéz feladatról van szó, hiszen manapság, amikor a marxizmus tör-

ténelmi korszakot jelölő eszmei áramlattá vált, eltérők a vélemények, hogy voltaképpen mi is ma a marxizmus, hol és hogyan határolható el a marxista áhletésű és a marxizmust képviselő alkotás, álláspont. Ezenfelül magáról a filozófiáról, s természetesen a marxista filozófiáról, arról, hogy mit foglal magába és mi a tárgya, ugyancsak eltérő vélemények léteznek. Ilyen körülmények között Predrag Vranicki szerkesztőnek valóban fogas kérdést kellett megoldania.